

Громадянське суспільство та демократична стійкість в Україні:

уроки для інституцій ЄС

Ольга Чижова, керівниця Брюссельського офісу
Ради зовнішньої політики «Українська призма»

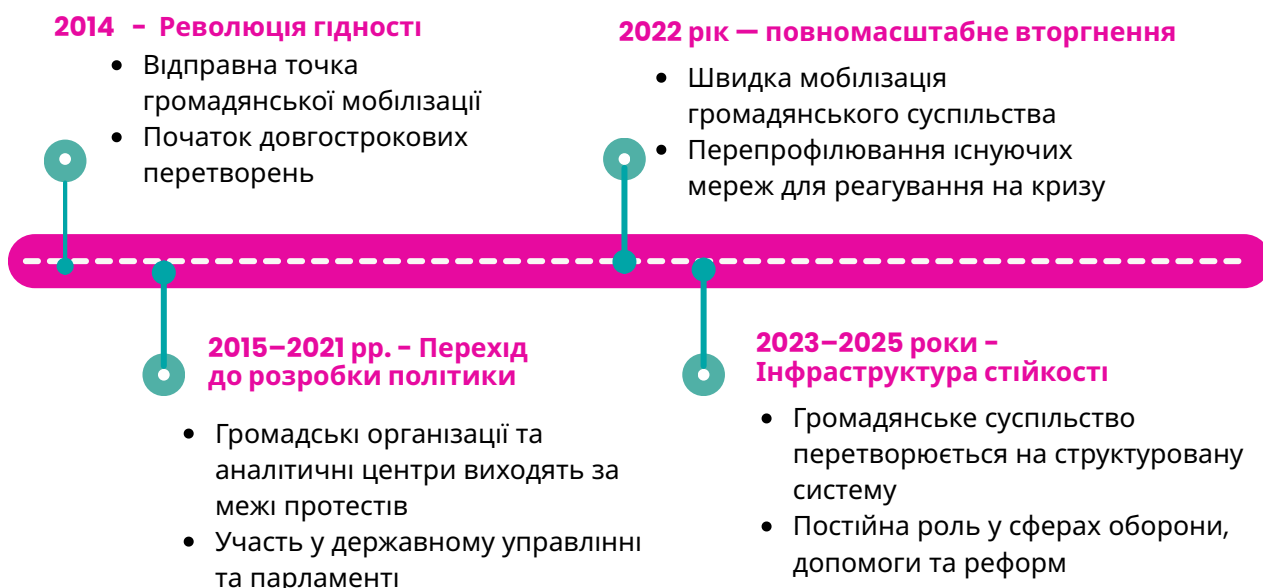
Ця публікація підготовлена за фінансової підтримки Європейського Союзу та Трансатлантичного фонду Німецького фонду Маршалла у США (GMF TF). Відповідальність за її зміст несе виключно автор, і він не обов'язково відображає точку зору Європейського Союзу та/або GMF TF

Український досвід доводить на практиці: щоб вистояти масштабну агресію, недостатньо мати армію й формальні інституції. Потрібне ще й сильне, організоване та гнучке громадянське суспільство, якому довіряють. Для інституцій ЄС Україна є живим тестом того, як громадські актори здатні підтримувати демократію, стримувати зловживання владою і пропонувати нові рішення під екстремальним тиском – із дуже конкретними уроками для політики розширення та впровадження дієвої системи готовності до криз.

Від протестів – до інфраструктури стійкості

Після Революції гідності українське громадянське суспільство пройшло шлях від організації протестів до формування розгалуженої інфраструктури стійкості.

Еволюція громадянського суспільства в Україні

Джерело: автор

Громадські організації, аналітичні центри та неформальні мережі перейшли з вулиць у простір формування політики, увійшли до органів виконавчої влади та парламенту, створили потужні волонтерські та донорські механізми підтримки армії й внутрішньо переміщених осіб (Пекар, 2025; Степаненко, Стюарт, 2025). Таким чином на момент початку повномасштабного вторгнення в Україні вже існували дієві мережі, лідерство та капітал довіри, які можна було швидко переорієнтувати на потреби оборони, гуманітарної допомоги та моніторингу реформ.

Показово, що спеціалізація громадських організацій до повномасштабного вторгнення майже не вплинула на те, наскільки швидко вони змогли адаптуватися до нових воєнних потреб. Вирішальними були спроможність, люди й досвід управління проєктами: за таких умов екологічна чи євроінтеграційна ініціатива за лічені дні ставали гуманітарним або оборонним хабом. Лише 24,7% ОГС та благодійних фондів зберегли довоєнний фокус, 18,8%

повністю перейшли на воєнну тематику, а більшість (56,4%) поєднали попередні пріоритети з новими; для 42,2% допомога армії стала головним напрямом роботи (Єднання, 2023).

42.2 %

громадських організацій, діяльність яких спрямована переважно на підтримку армії

Урок для ЄС:

Важливо підтримувати громадянське суспільство не тільки на етапі демократичних зрушень та яскравих проривів, а й на шляху перетворення енергії протестів на стійку громадянську

інфраструктуру. Для цього необхідне стале довгострокове фінансування аналітичних центрів, моніторингових та волонтерських організацій. Також розбудова потенціалу громадянського суспільства має бути інтегрована в програми розширення, сусідства та стійкості.

Довіра, професіоналізація та вкоріненість у громадах

Якщо, відповідно до традиційних академічних підходів, дивитися лише на формальне членство в організаціях, українське громадянське суспільство здається слабким (Кудленко, 2023; Петрик-Рівз, 2022). Але цифри довіри говорять протилежне: ще до 2022 року волонтерам довіряли понад дві третини українців, а після початку повномасштабної війни – більше 80%; понад 60% висловлюють довіру до (Київський міжнародний інститут соціології, 2025; Центр Разумкова, 2025).

Дискусії про «професіоналізацію» й донорську залежність не зникли (Бурлюк, 2017). Але практика війни показала: саме професійні організації з грантовою історією, глибоко вбудовані в місцеві громади, в перші місяці вторгнення показали високу ефективність. Вони знали свої громади, мали списки вразливих груп, налагоджені партнерства та достатню гнучкість, щоби швидко перекидати ресурси туди, де вони були найпотрібніші. Крім того, у них вже були налагоджені партнерства, у тому числі й з міжнародними донорами, та вибудована довіра, що дозволило швидко переорієнтувати чи отримати кошти на необхідні кризові заходи. Водночас великим міжнародним організаціям знадобилися місяці, щоб запустити перші операції, наростити масштаби та розібратися в локальному контексті.

Урок для ЄС:

Професіоналізація не ворог стійкості, якщо вона поєднується з вкоріненістю в громадах і прозорими горизонтальними зв'язками. Інструменти ЄС мають прямо заохочувати партнерства між професійними ОГС і низовими ініціативами, використовувати гнучкі, швидкі механізми фінансування й не витісняти неформальні мережі, які часто реагують найшвидше.

Локальні кризові мережі

Ще один вимір української стійкості, який часто лишається поза увагою, – це локальні мережі кризового реагування. У багатьох громадах органи місцевого самоврядування, ОГС, волонтери, бізнес, активних внутрішньо переміщених осіб та інші ініціативи об'єдналися у своєрідні хаби стійкості в умовах воєнного стану. Особливо ефективно такі команди працюють там, де обрані органи місцевого самоврядування продовжують працювати поруч із військовими адміністраціями.

Місцеві механізми реагування на кризові ситуації та їхній вплив на стійкість

Механізми місцевого співробітництва	Вплив / Результати
Спільні кризові центри (евакуація, притулки)	Швидше та більш злагоджене реагування
Канали обміну інформацією про гуманітарні потреби	Більш ефективне поширення інформації
Спільно розроблені системи для виявлення вразливих груп населення	Більш цілеспрямована підтримка
Співпраця між державними органами, громадськими організаціями, волонтерами та бізнесом	Покращений обмін ресурсами

Перехід від ситуативної координації до структурованих механізмів	Підвищення рівня готовності
Участь громадянського суспільства у процесі прийняття рішень	Більша легітимність на місцевому рівні
Участь громади в процесах	Постійна демократична участь
Співпраця в умовах воєнного стану	Зростання довіри громадськості

Джерело: автор

Дослідження воєнного врядування показують: багато громад дуже швидко перейшли від оперативного узгодження дій серед знайомих до більш формалізованої співпраці з громадянським суспільством. Було створено спільні кризові штаби для організації евакуації й роботи укриттів, єдині інформаційні канали щодо гуманітарних потреб, спільні реєстри вразливих груп (Даниленко, Загородський 2025). Досвід довоєнної співпраці (соціальні послуги, молодіжні проєкти, розвиток громад) допоміг швидко збирати ресурси, ділити відповідальність і уникати дублювання зусиль.

Такі мережі також виконують роль демократичного буфера в умовах воєнного стану: залучаючи громадськість до ухвалення рішень, вони частково компенсують тимчасове послаблення виборчої підзвітності, зберігають канали демократичної участі та зміцнюють довіру до кризових заходів влади.

Урок для ЄС:

Локальні мережі кризового реагування за участі органів влади та громадянського суспільства слід розглядати й підтримувати як одні з ключових елементів інфраструктури стійкості, а не як другорядні інструменти роботи з громадою. У програмах підтримки України (План для України, програми відновлення, інструменти політики згуртованості), а також у ширшому контексті політики розширення, підтримка ЄС має:

- надавати пріоритет спільним проєктам, де громади та ОГС разом проєктують системи кризового реагування, соціальні послуги та місцеве відновлення;
- фінансувати локальні координаційні платформи (обмін даними, спільні ситуаційні центри, партисипативні оцінки потреб), а не лише окремі проєкти НУО чи муніципалітетів;
- розглядати такі мережі як пілотні майданчики для інклюзивних і партисипативних моделей врядування, які згодом можна закріпити в законодавстві та адміністративній практиці.

Громадянське суспільство як безпековий і демократичний актор

Сьогодні в Україні громадянське суспільство – це фактичний суб'єкт безпеки. За опитуваннями, близько 71% громадян у той чи інший спосіб волонтерили на користь армії чи постраждалих від війни: донатили, приносили речі, допомагали фізично (Фонд “Демократичні ініціативи” імені І. Кучеріва, 2025). Фонди «Повернись живим» і Сергія Притули закуповують спорядження, включно з товарами подвійного призначення та летальною зброєю, і часто діють швидше й гнучкіше за державні механізми (Чмут, 2025). Волонтерські мережі організовують евакуацію, підтримують внутрішньо переміщених осіб, ветеранів, поранених; тільки у 2024 році різні організації надали допомогу майже 8 мільйонам людей (Управління Організації Об'єднаних Націй з координації гуманітарних питань, 2025).

Громадянське суспільство як суб'єкт у сфері безпеки та демократії

Громадянське суспільство (організації громадянського суспільства та волонтери)

Джерело: автор

Паралельно громадянське суспільство є ядром інформаційної оборони та демократичного контролю. З 2014 року сформувалися сильні спільноти, що викривають дезінформацію, працюють з OSINT, мобілізують кіберволонтерів, творять та поширюють українські наративи. Після 2022 року ці зусилля лише посилилися й стали важливою частиною стратегічних комунікацій держави. ОГС і далі стежать за реформами у сфері верховенства права й антикорупції, реагують на спроби послабити незалежні інституції, звертаються до міжнародних партнерів, коли внутрішні запобіжники дають збій.

Урок для ЄС:

Громадянське суспільство має бути системно інтегроване в діалоги ЄС-Україна щодо безпеки, стійкості, кіберпростору та інформаційної політики, а не обмежене «демократичними» розділами. У рамках переговорів про вступ і реалізації Плану для України ОГС слід розглядати як співтворців і моніторів реформ у сферах правосуддя, антикорупційної політики, управління сектором безпеки та відновлення.

Разом, а не замість

Український досвід демонструє ризик, важливий і для політики ЄС: якщо громадянське суспільство стабільно надає послуги ефективніше, ніж держава, органи влади можуть почати покладатися на волонтерів замість того, щоб реформувати власні інституції (Юрчук, Зарембо, 2024; Бурлюк, 2017). З часом таке тимчасове заміщення в надзвичайній ситуації стає нормою, розмиває відповідальність виснажує волонтерські ресурси в умовах затяжної війни.

Урок для ЄС:

Підтримка має допомогти перетворити досвід громадянського суспільства на реформи, а не консервувати заміщення. Важелі ЄС: макрофінансова допомога, секторальна бюджетна підтримка, критерії розширення, інструменти відновлення – можуть і повинні використовуватися так, щоб успішні волонтерські та громадські практики ставали основою змін у державних системах, від логістики до соціальних послуг, а ОГС були формально залучені до моніторингу їхнього впровадження.

ВИСНОВКИ ТА УРОКИ ДЛЯ ЄС

Український кейс чітко доводить: громадянське суспільство є стратегічним партнером демократичної стійкості, а не периферійним стейкхолдером. Підтримка ЄС має віддавати пріоритет довгостроковим громадянським структурам, механізмам швидкого реагування та захисту громадянського простору в політиці розширення й сусідства. Системне й належно забезпечене ресурсами залучення українських ОГС до діалогу щодо вступу, відновлення та безпеки посилить як українську демократію, так і власну стійкість ЄС.

Будуючи власну систему готовності до криз, Європейський Союз має скористатися українським досвідом і перекласти його у внутрішні політики та практики:

Від цивільно-військового підходу до підходу, що охоплює все суспільство:

переосмислити традиційну натівську модель цивільно-військової співпраці, орієнтовану передусім на підтримку військових, та просувати міжвідомчі, багаторівневі й суспільно орієнтовані підходи, у яких цивільний захист, місцева влада, ОГС, бізнес і медіа розглядаються як повноцінні безпекові актори, а не допоміжні структури;

Зміцнення внутрішньої підтримки соціальної стійкості:

забезпечити внутрішню політичну й фінансову підтримку в державах-членах ЄС для ініціатив громадянського суспільства, що розвивають підготовку на рівні громад (домедична допомога, взаємодопомога, локальна обізнаність про ризики), аби українські моделі стійкості вкорінювалися в самому Євросоюзі, а не лише експортувалися назовні;

Забезпечення системи стримувань і противаг в управлінні кризовими ситуаціями:

підтримуючи Україну та розбудовуючи власні системи кризового управління, забезпечити наявність стримувань і противаг у надзвичайних механізмах: парламентський контроль, доступ незалежних медіа, формалізовані ролі для громадянського суспільства, щоб мінімізувати політичну напругу й запобігати зловживанню надзвичайними повноваженнями;

Розробка практичних рекомендацій щодо готовності до кризових ситуацій:

заохочувати й підтримувати розробку покрокових інструкцій для органів місцевої влади, приватного сектору, ОГС і громадян щодо дій у різних кризових сценаріях – включно з періодом тимчасової окупації – з акцентом на основи особистої безпеки, виживання та, де доцільно, базову військову підготовку для резервістів і добровольців;

Розвиток спільного моделювання кризових ситуацій та координації дій:

просувати регулярні національні та транскордонні навчання й симуляційні вправи із залученням місцевої влади, ОГС, бізнесу й громад для виявлення прогалин у координації, правових бар'єрів та проблем комунікації в умовах всебічної відповіді суспільства на агресію чи масштабні кризи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Burlyuk, O., Shapovalova, N. and Zarembo, K. (2017). Introduction to the Special Issue: Civil Society in Ukraine: Building on Euromaidan Legacy. Edited by Olga Burlyuk, Natalia Shapovalova, and Kateryna Zarembo. KYIV–MOHYLA LAW AND POLITICS JOURNAL 3: 1–22. <https://doi.org/10.18523/kmlpj119977.2017-3.1-22>.
2. Chmut, T. (2025). Over 50% of Donations Still Come from People. Resilience and solidarity: Ukrainian civil society in the face of war. Stefan Batory Foundation. https://www.batory.org.pl/wp-content/uploads/2025/03/Resilience.and_.Solidarity_repo
3. Chyzhova, O., Maksak, H. (2024, May 13). How think tank Ukrainian Prism reinvented itself after Russia's invasion. Democracy in Action. <https://democracy.ua.no/ukraine-think-tank-reinvention-war/>
4. Danylenko S., Zagorodsky A. (2025). Cross-sectoral resilience: lessons from Ukrainian local communities' response to hybrid threats. Social Sciences & Humanities Open. Volume 12, 2025. ISSN 2590-2911, <https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2025.102278>.
5. Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation. (2025). День Незалежності України: Цінність держави, згуртованість та волонтерство під час війни [Independence Day of Ukraine: the value of the state, solidarity and volunteerism during war]. (n.d.). Retrieved December 4, 2025, from <https://dif.org.ua/article/den-nezalezhnosti-ukraini-tsinnist-derzhavi-zgurtovanist-ta-volonterstvo-pid-chas-viyni>
6. Kudlenko, A. (2023). Roots of Ukrainian resilience and the agency of Ukrainian society before and after Russia's full-scale invasion. Contemporary Security Policy, 44(4), 513–529. <https://doi.org/10.1080/13523260.2023.2258620>
7. Kyiv International Institute of Sociology. (2025). Dynamics of trust in social institutions in 2021–2024. (n.d.). Retrieved December 4, 2025, from <https://www.kiis.com.ua/?lang=eng&cat=reports&id=1467&page=1>
8. OCHA. (2025). Ukraine. <https://www.unocha.org/ukraine>
9. Pekar, V. (2025). Civil Society in Ukraine: a Sled Dog, Not a Watchdog. Resilience and solidarity: Ukrainian civil society in the face of war. Stefan Batory Foundation. https://www.batory.org.pl/wp-content/uploads/2025/03/Resilience.and_.Solidarity_report_ENG.pdf#page=39.09
10. Pietrzyk-Reeves, D. (2022). Rethinking Theoretical Approaches to Civil Society in Central and Eastern Europe: Toward a Dynamic Approach. East European Politics and Societies and Cultures. Volume 36 Number 4. 1335 –1354.
11. Razumkov Centre (2025). Оцінка ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, ставлення до виборів під час війни, віра в перемогу (лютий–березень 2025р.) [Assessment of the situation in the country, trust in social institutions, politicians, officials and public figures, attitude towards elections during the war, belief in victory (February–March 2025)]. Retrieved December 3, 2025, from <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-vyboriv-pid-chas-viyny-vira-v-peremogu-liutyiberezen-2025r>
12. Stepanenko, V., & Stewart, S. (2025). 'Who, if not us?': civic activism and defence in wartime Ukraine. Innovation: The European Journal of Social Science Research, 38(1), 152–168. <https://doi.org/10.1080/13511610.2025.2467214>
13. Yednannya (2023). Ukrainian Civil Society Under The War (December 2022 – January 2023). <https://ednannia.ua/attachments/article/12447/Ukrainian%20civil%20society%20under%20the%20war.pdf>
14. Yurchuk, Y., Zarembo, K. (2024). The Human Face of Ukrainian Resilience. CBEES State of the Region Report 2024. <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1846696/FULLTEXT01.pdf#page=1.00>